

Szkhárosi költészete irodalmilag a magyar nyelv győzelmét is jelenti a latin fölött. Amiért az eretnek mozgalmak harcoltak — az anyanyelv bevitele a liturgiába —, azt a reformáció vitte győzelemre. Irodalmunkban századokon át harc folyt a magyarnyelvűségért. A reformáció korában dőlt el ez a harc a magyar nyelv javára. Ettől kezdve jelentős szépirodalmi alkotást csak magyar nyelven lehetett írni. Nem kétséges, hogy irodalmunk magyar nyelvűvé válása mögött ugyanazokat a társadalmi erőket kell keresnünk, amelyek már a XIII. századtól kezdve harcoltak ezért : a népet. A reformáció mögött is a maga haladó szakaszában az egész nép osztályharca húzódott meg: azt tükrözte vallásos formában. Irodalmunk azonban a XVI. században jelentős sikert ér el az irodalom témáinak elvilágiasításáért folytatott — szintén évszázados — harcában is. A humanisták, elsősorban Janus Pannonius vetése most érik be magyar nyelven (széphistóriák stb.). Szkhárosi költészete látszólag távol áll a világiasságtól, hisz vallásos keretben mondja el társadalmi mondanivalóját is. Ha azonban a katolikus egyház elleni érvelésének bizonyos fokú polgári-népi racionalizmusára gondolunk, megállapíthatjuk, hogy kriticismusával *lényegében* a világiasságba torkollik költészetének ez a vonása. Ezek a vonások — bár Szkhárosi művében különösen summázódnak — az egész mezővárosi reformációra érvényesek. Őt azonban, mint költőt egyéniséget, amellet sajátosan különbözteti meg kortársaitól erős indulata, szenvedélyes egyénisége, s néhol felvillanó népi nyersége.

Hatása mind a kortársak körében, mind pedig az elkövetkező évszázadban igen nagy volt. Farkas Andrásnak a párhuzamát a zsidó és a magyar nép sorsa között az ő költészetéből is megismerhették az utódok.

Meg nem alkuvó, az igazságot az elnyomóknak szemébe vágó, a nép ügyéért bátran kiálló emberi magatartása mindig példaként áll előttünk.

(1954.)

RÓNAY GYÖRGY

BARÓTI SZABÓ DÁVID

Baróti Szabó Dávid a jezsuitáknál szokásos harmadik próbaévét töltötte Besztercebányán 1773-ban. Harmincnégy éves volt, s elég mozgalmas pálya állt mögötte : tanárság Fehérvárott, bölcsészeti tanulmányok Nagyszombatban, egy esztendei hitszónoklás és poétika-tanítás Egerben, négyévi teológia Kassán s egy újabb tanári év Váradon. Itt, Besztercebányán egy Rauch Ignác nevű tanártársával volt együtt, s ez addig unszolta, míg rákapatta a magyar nyelven való mértékes verselésre. Könnyűbbség kedvéért témát is adott neki : egy jámbor anekdotát, melynek az a tanulsága, hogy nem mindig az a becsületes ember, akit a világ annak tisztel. Szabó Dávid nekilátott és csikorgó, lompos strófákba gyömmöszölte az igénytelen adomát. Egyelőre se Rauchnak, se neki nem voltak valami emelkedett fogalmai arról, milyen legyen a költői mű tárgya. Hogy a költői meg a társalgási téma, az ihlet és a pusztá megverselés között lényeges különbség van, azt majd csak Kazinczy fogja belevésni az írói köztudatba.

A vers — »A koporsóírásokról« — első próba s igen gyöngé; Szabó Dávid mégis ragaszkodott ehhez a zsenigéjéhez. Ő, aki huszonöt esztendőn át, 1777-től, amikor első kötete, az »Új mértékre vett versek« megjelent, 1802-ig, véglegesnek szánt »Megjobbitott költeményes munkái«-ig annyit csiszolgatta műveit s annyi régibb darabját rostálta ki, ezt az idéntel kegyelettel megőrizte és utolsó gyűjteményében is közölte. Igaz, némi mentegődzve magyarázó jegyzettel : »Rauch Ignácnak, a 3. próbán együttlevő társamnak gya-

kori unszolására, semmi példát még akkor a magyarban nem látván, Besztercebányán 1773 eszt. végfelé ezen darabon kezdettem mértékre próbálgatni a verset.»

Pedig példát, ha kicsit körülnéz, találhatott volna. Hogy Rajnis költeményeit, aki ekkor már javában verselt, nem ismerte, az természetes. A köszegi poéta — ekkor fehérvári, majd szatmári tanár — 1773-ban már készen volt ugyan »A magyar Helikonra vezérlő kalauz«-zal, kiadásával azonban — mint maga mondja — »Horatiusnak ama mondásaként : nonumque prematur in annum, a kilencedik esztendőöt várta«. Az viszont különös, hogy Szabó Dávid mit sem tudott Molnár János 1760-ban megjelent »Régi jeles épületek«-jéről, melynek előszavában az író síkraszállt a rimes verseléssel szemben a mértékes mellett, és példaként ilyen mértékes sorokat, verseket is közölt, többnyire antik költőkből való fordításokat.

Íme a mértékes verselés e »manifesztumának« a magyar tudósokhoz (azaz versírókhoz) intézett szakasza : »... kik a római és görög elmétől reátok örökségül maradt tudományok kincsét érdemek szerént és méltán birjátok, híretekre és nevetekre kérlek benneketek! meg nem unta-e már testetek-lelketek azt a sok lejtős verset? azt az Evander idejében termett kadenciát? s hát sohasem léssen-e szabad abban a nyelvben, melyhez minden illik, másféle verset előállítani? azt kell-e várni, míg mások el nem kezdik? csak az jó-e, amit másoktól veszünk? Nem gyalázom, meg nem vetem az egész Európában bevett szokást, mert méltán jégesőt várhatnék fejmemre, de vajjon

Oly szent és oly szép az avitt rámára tekert vers?

Amazoknak is bátor keletük lehet, de kérem, megérdemli-e a vakmerőséghez illendő feddést, aki amazokat helyén hagyván a szokott versek mellett, nyelvünknek nem kisebbségére, hanem nagy ékességére mással is kíván kedveskedni? Ha oly ráncos szemmel tekintettek volna a régiek minden ujtásra, mint mi,

Nem látnánk sok avitt könyvet vagy régi találmányt.

Ha jó utra találunk, ki állhat előnkbe? Én, akárki mit mondjon, nekibátorodván, a régi szokást otthagytam és minden verseimet deák rendbe szedtem. Azok készítésében csak a természet volt szemem előtt... Merem mondani: szebben megtarthatják nálunk az igaz valóságos szövejtést az efféle versek, mint amazok, melyek szüntelen csak ugyanazon egy huron pendülnek : afféle versnek néha se füle, se farka, egy rakásra vettetik mind a rövid, mind a hosszas szózat, egyszóval a haszna kevés ; emebben mindent válogatva helyhezte-tünk, számot sokra kell tartanunk. Aki a szép magyarságot gyarapítani kívánja, lehetetlen, hogy ily munkához látván, nagy hasznát ne vegye.»

Hogy Baróti nem tud Molnárról, noha rendtársa volt, aligha magyarázható egyéb-bel, mint azzal, hogy 1773-ig a költészet nem érdekelte. Jellemző : ha első kísérleteit Molnár János többnyire simán folyó fordítás-szemelvényeivel egybevetjük : mintha Baróti írt volna nem is tizenhárom, hanem jó félszáz esztendővel korábban. Az aranykor ovidiusi képének magyar mása például így hangzik :

Égi szerencse szerént éltek, nem fog vala rajtok
Sem bu, sem bánat, sáncnak, katonának, adónak
Híre se volt, nem kelle bíró, nem pengete senki
Vas láncot, harag és tábor még nem vere sátort
A kerekas földön, minden munkájok azomban
Csak vendégség volt ; eledelt nem kelle dologgal
És szántó vassal a föld gyomrába keresni,
A föld ő javait készenn és szüntelen önté.

Horatius »Diffugere nives«-ének másfél sorát így tolmácsolja :

Megszűnt már az eső, mozdulnak az erdei bimbók,
Hegy, völgy zöldbe borul...

Bábelnek a nyelvzavar miatt abbahagyott tornyát így festi Molnár :

S így a munkással együtt a munka megállá :
A torony a kányákra maradt s görbére lesütvén
Csonka fülét, az eget már nem rettentí fejével.
A megijedt holdnak sárgás orcája pirosra
Szépen visszakerül, száll már a nagy por az égről.
A földön is megvirradt a régi szabadság.

Szabó Dávid első kísérletei meglehetősen vaskosnak, csikorgónak hatnak ezekhez az ügyes hexameterekhez képest.

Nem is készült ő költőnek. Derék tanár volt, különösebb becsvágy nélkül. Kora ifjúságától fogva benne élt egy hagyományos közösségben, biztos sínekre rakták az életét, s ő haladt a századok óta egyforma menetrend szerint. Nyugtalanságok, úgy látszik, nem fűtötték, különösebb képzelőereje sosem volt, s élete egyelőre meglehetősen eseménytelenül telt, s más esemény nem is zavarta meg, mint egy kínos szemgyulladás, melyet utóbb egy versében nagy pontossággal le is írt. Érdemes megismernünk ezt a költeményt (A szemem nyavalyájának leírása), nemcsak azért, mert ma már kuriózumnak ható intimitásokat árul el a szemorvoslás akkori módjáról, hanem — s elsősorban — azért is, mert jellemző képet ad a kezdő Baróti »stílusáról«, arról, hogy számára a vers egyelőre alig több a versbeszedésnél, »mértékre vevésnél«. Kolozsvárt vagyunk, ahol Baróti ekkor tanár és konviktusi főlügyelő; tél van :

Mély hótól lenyomatva midőn fúladna Kolozsvárt
A fággyal megláncolt föld, mulatni kuruc-sánc
Tája felé kimenék ifjak seregével . . .

Egyszerre úgy tűnik neki, »legyek járnak« jobbszeme előtt, s másnap »mintha gyakor szita volna szemem fényére borítva«. Elhívják a patikárost s annak kezelése valamit javít állapotán; engedélyt kap újra a tanításra is. De aztán másodnapra megintcsak »szitán lát« s egy hónap múlva »véres hus« lesz a szeme, ahogy »szél, víz és szüntelén hó közt« jár az ifjakhoz. Másfél hónap múlva jobbszeme javul, de gyulladásba jön a bal; majd ahogy ez »gázlóba jut«, romlik ismét a jobb.

A gyógyításban nem mult el semmi : kezem meg,
Mevágták lábam ; több ízben vérem ereszték ;
Csaknem minden nap lábvíz s pilulákra szoritnak,
Köppölyözik vállam, szívatnak hólyagot, a toll
Hézagján gálickövet is ráfűnek a szemre,
Vérmességit hogy el s vastagját húsnak elűzzék.
Ah mely kín volt ez! bizony azt vélhettem, hogy annyi
Tőhegy szálla belé s tüstént kifoly a szem egészen.

Ezt az idézett részt, mely az »Uj mértékre vett versek«-ben olvasható, Baróti utóbb kihagyta a költeményből. Ízlése fokozatosan fejlődött; hovatovább megtanulta, hogy bizonyos dolgok — mint a lábvíz, köppölyözés, hólyag-szívatás és hasonlók — még ritmusba szedve sem lesznek költészetté. Egyelőre azonban válogatás nélkül mindent megversel. Költői élményt, ihletet aligha kereshetnének nála; az ő számára az élményt, örömet, meglepetést, megindultságot most még többnyire csak maga a verselés jelenti: az, hogy a magyar nyelvet a latin verselés »rámájára tekeri«; s olykor az a feszültség, mely a magyarban még kiiratlan forma és a más, lomposabb ritmushoz szokott nyelv sürliódásából keletkezett. Ki tudja, egyáltalán tülemkedett volna-e a sablonos-hagyományos — latin — iskolai verselésen, ha Besztercén időztében el nem éri a nagy esemény: a jezsuita rend föloszlatása. Addigi életének keretei megszűntek. A gyakorlati életben járatlan s egyébként is — úgy

látszik — kissé nehézkes és ügyetlen ember fölött egyelőre az anyagi bizonytalanság, a megélhetés gondja is ott sötétlett. Az esztergomi egyházmegye kötelékébe lépett és Komáromban lett tanár, de sokáig ott is hontalannak érezte magát. Vigaszként fordult a verseléshez: bánatában, magányosságában, árvaságában adta rá a fejét. Verses levelekkel keresi föl egykori társait, így 1776-ban Horvát Mihályt, egykori professzorát, akinek a »legtöbbel tartozik«. Édesatyjának nevezi Horvátot, azzal a melegséggel, amellyel ez a rideg, merev ember fordul azok felé, akiket igazán szeret; érdeklődik egészsége felől, aztán pár sorban elmondja, hogyan született meg benne, ha a szó valódi, modern értelmében talán még nem is a költő, de a versíró mindenesetre:

Mit gondol mértékre szedett levelemre? megindul,
És hogy időt vesztek véle, csodálja talán?
Ah! eszem ágában sem volt illyekre vetődnöm,
Amig ártatlan szerzetem el nem esék.
Mit tennék? Hogy bűm valamit tágulna, mikor volt
Egy kis ürességem, versfaragásba kapék.
Egy darabot küldök, kérem, vizsgálja meg, és mi
Ítélettel van róla, közölje velem.

Hogy a versnek más a föladata és hivatása, mint a prózának, azt most még nem sejtí. 1774-ben, nyári vakáción, Vírten, a Pyber-családnál el-el társalkodik »muzsájával« olyasféle invitáló levélben például, aminőt Józsa Istvánhoz küld Komáromba. Kötünősen érzi magát — írja — majd négy, majd hat ökörré teszi kucsmáját, s most, hogy a házigazdák Sasvárrott időznek, rábízták a kulcsokat:

A teli tölt éléskamrákat nyitjuk ezekkel,
Hús pincékbe derék borra bocsátnak ezek.
Úgy-e bizony ki vagyok? nem tetszik látni szerencsém?
Kedve ha van, bément a kocsi, jöjjön ide.
Van kappan, van csirke, kövér lúd, pulykafi, réce,
Óz, szarvas, van szép erdei nyúl is elég.
Habzanak a koronás poharak jóféle borokkal.
Majdan jó kávét tesznek előnkbe s pipát.

Ebéd után kilovagolhatnak, vagy ha jobban tetszik, vadászhatnak; az se baj, ha Józsanak

Húsévő napokon ha talán akadályai vannak;
Jöjjön böjtre, hal is léssen elúntig elég.
Van tók, van víza, ponty, sügér, csuka, tenger az apró;
Itt a száj könnyen válogat annyi között.

Az első változat, az »Uj mértékre vett versek«-ben egy pillanatra megmutatja a költőt is:

Én majd két árkust vessel befestek azonban
És evel egy napról más napra töltök időt;

meg a tanárt is: »Hát ott benn mely hir? nem megy s nem gyül-e diákság?« Nem maradnak el a címzetre bizott kommissiók, különféle megbízatások sem, ilyenformán:

A szoba zárva vagyon s ablak? még él-e virágom?
Megköszönöm szépen, csak szeme rajta legyen.
Burnótom fogytára siet; majd koplal az orrom,
Ime szelencémnek ketteje máris üres.
Ott vagyon a zacskóm, térdeplő zsámolyom hol van;
Benne kevés: azt is küldje ki, kedves az is.

Küldje? Inkább hozza, és hozza magával közös barátjukat és tanártársukat, Holló Márton, azaz Marcit is. S hogyan mulasztaná el a név-kínálta tréfát a vakációzó professor:

Megjött a dögről? Színét csak hiába mosatja,
Hollónak mert nem lesz soha színe fehér.

Ugyanennek a fehérre moshatatlan Holló Mártonnak írja később mentegetődzve :
már két levelét hagyta eddig válasz nélkül, részben mert tunya volt, részben pedig azért mert

Irnom nem volt mit ; gyakrabban újságokat hozzánk
A környülvéví két Duna bé nem ereszt.
Várnom kelle tehát, míg, ami levélbe jöhetne,
Olly mit látna szemem, vagy pedig hallna fülem.

Így fest tehát Baróti »ihlete«. Furcsa egyvelegben hömpölyögnek együtt a disztichonokban a nehézkes, alig vonszolódó sorok a meglepően fürgéssel, kifogástalanul lejtőkkel, sőt olyanokkal is, melyekben a ritmus szerves egységben a mondandóval maga is hangulatot fest, érzelmet fejez ki, ábrázol és jellemez. Ebben a halak sokaságát, nyüzgését pompásan érzékeltető sorban például: »Van tok, van viza, ponty, sügér, csuka, tenger az apró«, vagy ebben a lábasjóságot, szinte egész baromfiudvart élénk seregeltetőben : »Van kappan, van csirke, kövér lúd, pulykafi, réce« . . . Figyeljük meg ebben az utolsó idézetben a negyedik versláb meglassadását, a »kövér lúd« lusta spondeuszát, mely jól érzékelteti a vers ütemében is a hizlalt lúd nehézkességét, totyakos járását csirkék, pulykafik daktilusos fürgeségéhez képest : aki így tudja kezelni, az érzi, ízleli, élvezi is a nyelvet, a szavak hangzását, természetes ritmusát, lüktetését. S nem a nyelv zenéjének s e zene érzelmetolmányos erejének ismerőjére, értőjére vallanak-e olyan sorai, mint e »panaszos indulatát« elmondó verséből vett disztichon : »Éjjeli fények, egék lámpássai, csillagok! édes — Álmat nem küldtök már szemeimre soha« — melyben a hexameter-sor »é« hangjai mintegy zene kíséretét adják a költő melankóliájának. Nem mintha föltételezhető volna, hogy Baróti — egy Kazinczyhoz hasonlóan — tudatosan keresné az illetén hatásokat. Nem : ezek inkább a magyar nyelv alapos értőjének, érzőjének, ízlelőjének spontán megnyilatkozásai ; annak a hangja ez, aki utóbb »nyelvünknek ritka virágit gyűjtögeti«, s verse, hexameterrekbe foglalja a magyar nyelv szótárát, bizonyára nemcsak számunkra már szerföltött különösnek ható iskolás ötlettel, hanem azért is, mert élvezi szavainak lüktetését, zenéjét, lejtését, hol lassú, hol fürgé táncát, egy-egy szép szavunk könnyed elomlását, egy-egy másikkal erőteljes dobbanását, feszülő izomzatát a versben.

Ezek a szép, jó, erős sorok úgy hatnak, mint az egészséges ösztön megannyi diadala a gyakorlatlanságon. Hasonlóan vegyes a költészet útján elinduló Baróti stílusa is. Erőteljes, távlatos, tiszta képek gyalogjáró prózával váltakoznak verseiben. Jobb képei, emelkedettebb kifejezései többnyire latin — vergiliusi, horatiusi — reminiscenciák ; mintái az antikok ; maga mondja lantjáról másodkézből való (latin átdolgozásból áttett) Miltonfordításának Orczy Lőrinczhez intézett ajánlásában : » . . a rómaiak s görögök példáira nézvé — Ujabb hangzatokon szeretett mulatni hazánknak — Értelmes polgári között«. Sokszor, ha magyarul ír is, mintha latinul gondolkodnék ; szókötései, merész inverziói gyakran igazodnak a latin nyelv szelleméhez. E naiv erőszakosságával azonban egyszeriben föl-kavarta költői nyelvünk és verselésünk állóvizét. Énekes költészetünk, dalformáink készlete gazdagon és színesen élt és fejlődött mind a népi költészetben — tanú rá a kuruc költészet és számos kézirat énekeskönyvünk — mind az idegen dallamokat is meg-megpendítő műköltők — egy Amade, Faludi — gyakorlatában ; a nagyobb műfajok azonban változatlanul megrekedtek a hagyományos Sándor-versben ; igaz, hogy most már nem négyes, hanem páros rímmel írták, de még így is túlságosan kényelmes és nehézkes volt, túl terjedgőssé tette az előadást s túl körülményeskedővé még a gondolkodást is ; a páros rímeknek a gondolatot, a versmondatot is monoton egyformasággal tagoló gátjait majd csak Csokonai törte át.

Baróti a klasszikus versformák bevezetésével, az elomposodott nyelvnek e klasszikus formákba való belegyömöszölésével, kényszerítésével, tördelésével egyszerre moz-

galmasságot, feszültséget teremtett, mintha villamos áramot vezetett volna egy petyhudo testbe, hogy életre galvanizálja. S valóban ez történt, és nemcsak azokban a harsány vitákban, amelyeket kísérlete kiváltott, ezekben a sokszor csikorgó hexameterekben, disztichonokban és lírai strófákban — »Vergilius rendi szerént való hatos, alagyas és lantos versekben« — mintegy új környezetbe kerülnek, új színt kapnak szavaink, a Sándor-vers egysíkúságához képest, valósággal három dimenziót nyernek; mintha megizmosodnának s új — eddig használatlan, elsatnyult — képességeik fejlődnének ki. A Sándor-versben — már a sor egyformán két izre oszló, egyhangúan tagolódó természeténél fogva is — a jelző legfőbb célja, rendeltetése, hogy a jelzett szó valamely tulajdonságát hangsúlyozza; az új formában, hexameterben, disztichonban ritmikái funkciót is kell betöltenie, ezzel sajátos ritmikái-zenei értéket és súlyt nyer, jelentősebb szerepet kap a költői kifejezésben; a jelző, mint szó, nemcsak jelentésével szerepel, hanem hangulatával, sőt — mondhatnók — fonetikájával is; sokkal többet kell adnia magából, »lényegéből«, mint a Sándor-versben. Az értelmező jelzőből díszítő, költői jelző válik: a Baróti Szabó Dávid által kezdeményezett »reformnak« egyik legjelentősebb mozzanata ez a magyar költői stílus szempontjából — az első, s egyik legfontosabb lépés Berzsenyi és Vörösmarty felé.

Egyelőre azonban mindez ott bukdácsol s kavarog abban a zavaros, sekélyes, lompos áradatban, amelyet a költői izlésében még vajmi fogyatékos Baróti zúdit elénk, versbeszedve — láttuk — mindazt, ami »levélbe jöhetne«, mindazt, amit éppen lát s hall, kezdve az egészségügyi tanácsoktól a név és születésnapokon át a virti Pybereknek, házigazdáinak családi eseményeiig. Érthető, ha Rajnis, akinek már elég magas fogalmai voltak a költő méltóságáról és hivatásáról, semmiképpen sem akart társulni vele.

Baróti az említett Holló Márton révén értesült Rajnis kiadásra készen álló »Kálauz«-áról. Föjlajánlotta neki, lépjenek együtt a nyilvánosság elé. Egy másik episztolában meg bizonyos gyertyavásárlási ügyben ad megbízást költőtársának, így:

Most innen felesen Gyórré vásárra sietnek,
Néki, ha szép szót és pénzt adok, hoznak ezek.
Vélek lenni jelen kívánnám úri személyed;
És őket, szépen kérlek is, el ne kerüld.
A dolgot jobban érted. Még vízre vihetne
A mártó. Ne legyen borsos az ára, tekintsd.
Kedvem ebet nincs venni gubán. Hat szúzi szövétnek,
Három font menvén mindegyikébe, legyen.
Ládát is küldök, bérakhatd melybe. Barátom,
Élj, s vakarits egy-két verset, ha léssen időd.

Képzeltetjük az önérzetes, költő-voltára oly sokat adó Rajnis elképpédését, megvetését és fölháborodását, nemcsak e versek primitívségén, hanem főképpen a költészetnek ezen a fraternizáló, »versvakarító« fölfogásán. De Baróti nem hagyta annyiban a dolgot. Egy Holló Mártonhoz intézett episztolájából tudjuk, hogy sor került a két költő személyes találkozására is, korántsem barátságos kimenetellel. Mi történt köztük? Amikor »versengeni« kezdett vala — írja Baróti — Rajnis

ily feleletre fakadt:

»Még fiatal lévén ilyen rámára tekertem
Versemet én is, most felszabadítva vagyok.«
»És szabadíta ki fel vajjon? hát ami tilalmas
A fiatal korban, vén ideidre szabad?
És bár úgy légyen, mutasd meg versedet, amely
Ifjuságodban láta, ha láta napot,
S tedd az enyém mellé. Lássuk, mit nyom.« »Elhánytam,
Ugymond, mint eb elő kölykit elhányni szokás;
S engem mit fartatsz? Szerző vagyok. Ezzel elégedj:

A verst rámbizták, én vagyok abba király.«
»Gondolnám, mi király. Nem biztanak ebre szalonnát ;
Adj okot, ok nélkül senki szavadra nem hajt.«
Igy vittunk együtt kétszer ; mert harmadik ízben
Szembe, mikép vélem, nem mere szököni velem.

Rajnis ragaszkodott a »nonum prematur«-hoz, és nem akart keveredni Baróttal.
Ez Holló által még egyszer megintette :

Intsd meg amazt, amit főzött, tálalja ki, máskép
Meggötöm a kerekét s hajtok előre magam ;

s mert figyelmeztetésének ezúttal sem volt foganatja, valóban »maga hajtott előre« : 1777-ben
Kassán megjelentette az első mértékes magyar versgyűjteményt, az »Új mértékre vett különb
verseknek három könyvei«-t.

Nem kívánom, hogy én fejemet laurusfa kerítse :
Nincsen időm, hogy szert ily koszorura tegyek.
Törni jeget s útat kívánék irtani : hogyha
Kis munkám eztet megnyeri, léssen elég.

A kegyes olvasóhoz intézett előszavában elmondja, hogy »negyedik esztendő fordul,
amióta mulatság, vagyis inkább búfelejtés okáért időközben hazánk nyelvének ily szoros
korlátjába zárám bé magamat, és a rómaiaknak gyönyörű nyomdokaikat, mivel csekélysé-
gem azokat közelebb érdeklenni nem engedé, legalább távolról kívánám követni. Annakelőtte,
midőn még jobb szelek hordották vitorláimat, még eszem ágában sem volt, hogy valaha
ezen munkába avatkoznám«.

Írt ugyan verset ő azokban a »jobbszelű« időkbén is, csak hogy latint, ahogyan akkori-
ban többé-kevésbé illetis a deákul tudó literátus embernek értenie a latin versfaragáshoz,
amit egyébként az iskolában is tanítottak. Ennek a sablonos, szélteben gazdagon tenyésző,
ünnepi ódától névnapi köszöntőig, halott-sírató elégiától alkalmi eklogáig terjedő, az erköl-
cseikben (iskolai célok szerint) feddhetetlenre gyomlált klasszikusok, főként Vergilius és
Horatius utánzásában szorgoskodó késő latin versgyakorlatnak a nyomai bőségesen meg-
találhatók Baróti első kötetében. Szinte szemünk láttára sarjad itt ki az agyonkérgesedett,
korhatag, éltető nedveit rég elvesztett latin — neolatin — törzsből a mértékes magyar ver-
selés friss ága. Hiszen Baróti nem egyszer közli magyar versének eredetijét is : a saját latin
versét. A latin sablonos iskola. A magyar — mint maga mondja — »jégtörés«,
»utitárs«.

Időtöltés és vigasz — láttuk — de olykor fáradságos munka is számára. Miért vállalta
s gyakorolta mégis vasszorgalommal? Hazafiságból, nyelvünk szeretetéből, azért, hogy
országunk-világunk megmutassa, mennyire alkalmas nyelvünk a mértékes verselésre, s mily
jól lehet klasszikus mértékben magyarra fordítani. Ki-ki láthatja most már, »mely balítélettel
viseltetnek nyelvünkhöz azok, akik ennek szük voltát, darabosságát, alkalmazhatatlansá-
gát magukkal annyira elhittették. Vajha a tisztább ajkú magyarok közül hanyatló nyelvünk-
nek védelmére sokan tollra kelnének! majd ennek becsét, bővségét, ékességét, és ha az illy
versekre alkalmas, minden más szabadosabb úton járó tudományokra alkalmas mivoltát
csudálni fogná a vidék világ«. Nem mintha könnyűszerrel jutott volna idáig ; »sőt megval-
lom, nagy fáradságomba került, kivált eleintén, amíg ezen járatlan sok izbéli tekervényein
el tudnék igazulni . . . nem lévén új mértéken járó magyar versszerzőknek írásaik sok ideig
kezem közt«. De miután megtörte magának a jeget és »siettetett verseit alkalmas számra
fölverte« — írja — kiáll a világ elé. Igaz, műve »mindenütt felettébb ilyenes pórázon nem
jár és a velős, gyökeres poézistól jó messze vagon«, de már a pallérozáshoz nem foghat,
részben egyéb hivatalai, részben a verseit közrebocsátani akaró barátok sürgetései miatt sem.

Vállalkozásának merészségéről — Berzsenyi, Vörösmarty után — jóformán fogalmat sem lehet alkotnunk. Valóban »ajtóstúl rontott a házba«, s hogy így meg merje tenni, ahhoz az ő naivsága kellett. A Gyöngyösi-féle simán pergő négy s az Orczy kezdeményezte kétsarkú tizenkettesek uralma idején a vers főtörvényének a rím, a kádencia számított. Zrinyi szabaddabb lüktetésű, kötetlenebb tizenkettese régesrégén feledésbe merült; Gyöngyösivel a verselés is, meg a versmondat is bizonyos értelemben »klassziczizálódott«, a strófa jól kidolgozott zenéiségében a költők igyekeztek a legkorrektebb megoldásokat választani, s a kifejezésnek hovatovább éppen úgy kialakultak a maga sémái, közhelyei, mint a verselésnek. Kétségtelen: Gyöngyösi után, Berzsenyivel, Orczyval, a fölvilágosodás gondolatvilágával új élménytartalmak áradtak be költészetünkbe és fölfrissítették mind a gondolkodás, mind az érzés világát; ezek az új élmények azonban nem tudtak egyelőre új formát is teremteni maguknak. Berzsenyinél is, Orczynál is, Barcsaynál is, vagy Ányosnál is minduntalan érezhető egy bizonyos küzdelem, melyet a költő élményéért, gondolata s érzése kifejezéséért az öröklött formával, a Gyöngyösi által kiírt tizenkettessel folytat, anélkül, hogy annak kérégtét ledobni, nehézkességét — Csokonai módjára — föloldani tudná. A Sándor-vers tekintélyének megszilárdításához bizonyára hozzájárult a francia alexandrinus példája; hiszen ott, ahonnet az új eszmék hozzánk beáradtak, a »nagy« költészetben éppen ez a forma uralkodott, ez volt a dráma, epika, filozófiai költészet hagyományos és egyeduralkodó versképlete

S most Baróti nemcsak a rímet vetette el, hanem a mondatot — ezt a világosság, logikai tisztaság igényeihez mind jobban alkalmazkodó versmondatot — is fölforgatta. Erőszakosan, a latin mintájára össze-vissza dobálta a szavakat, földúlta szörendünket és fölkaavarta megállapodóban lévő költői szokászatunkat. Kötetében, meg két évre rá a »Paraszti major-ság« első könyvében — ezt egy latinul író francia költő, Vanier Georgicon-utánzatából fordította — csak úgy hemzsegnak azok a Rajnis szerint »tűrhetetlen szabadságok«, amikor »tővel-heggyel összehányja az igéket, a zabolát a Pegazusnak farkához, a farmatringot pedig a szájához alkalmaztatva«; mint például: »Észre de vette midőn Szolimán, a kapca magyarnál — Hogy szoros, és menedék nincs helye semmi sehol, vagy »szekeret vele rakni lehet meg«, vagy ». . . mivel éj idein végezhet ha munkát, — Tenni meg azt nappal télben nem szenved gazda«, vagy ha meszelünk, a mészből »lány jó színlelni falat bé«, vagy ». . . köszködni holottan (azaz városban) — annyira nem szoktak, mint sík térségbe szelek meg«, és így tovább.

Ez a naív vakmerőség megbotránkozást és fölháborodást keltett. Nemcsak Rajnis epéskedett Baróti fordítva nyergelt Pegazusán, hanem Révai is megróttá:

Tudsz magyarul, birod kincsünket, ritka szavakkal
Főképp szótárod nemde tetézve vagyon.
Csak versben vétesz! mi dolog, hogy változol itten?
Szállasz csak versben oly nyomorultan alá?

— leckézteti őt költői levelében, s így folytatja:

Sok vagyon a szóban: szép gondolat általa léssen
Szébbé: szépségét általa veszti megint.
Veszti, mikor rontod bátran természeti rendit
Nyelvünknek s fordult ejtegetéssel öljöd.

Így aztán — mondja Révai — Baróti végül is éppen azok alá ad lovat, akik szerint nyelvünk »tudományra kietlen«; őrá hivatkoznak, az ő példájával érvelnek, mondván:

Nemde tudós, nagy fő, magyar is, versének azonban
Rabja Szabó? Nyelvünk úgy-e nem arra való!

A mértékes verselés alapja a »hangmérséklés«; meg kellett tehát állapítani a magyar prozódia szabályait, el kellett dönteni a szótagok hosszúságát és rövidségét. Molnár János,

Révainak »útmutatója magyar új Helikonra« már pedzette ezt a kérdést s tett néhány megjegyzést a dologról, általánosságban azonban a hangzásra hivatkozott s ennyivel beérte. Szabó már egész elméletet csatolt új mértékre vett verseihez »A magyar prozódianak avagy a szók mértékjeinek rövid útja«-ról, megjegyezvén, hogy az ő hangmérése »se nem igen szabados, se nagyon nem szorongat«, középúton jár s igyekezik se egynek, se másnak szájaizét nem sérteni.

Rajnisnak azonban szintén megvolt a maga prozódiaja, sőt egész »Kalauz«-át úgy szerkesztette meg, hogy ve.sei jóformán csak »példák« a bőven fejtegetett »regulákhoz«. És Baróti nemcsak megelőzte, hanem egyes pontokon ellenkezik is az ő elméletével! A »Kalauz«-ban, 1781-ben még beérte egyetlen lábjegyzettel annak címére, kifigurázva, de neve említése nélkül, szabadosságait, s egész haragjával a »pozsonyi hírközlő«, Ráth Mátyás ellen fordult, aki igen tiszteletteljes modorban ugyan, de mégiscsak mert néhány bíráló szót ejteni a szenvedélyes Rajnis egyik-másik megállapításáról, s kifogásolta kínéletlenségét, mellyel lépten-nyomon a »veszprémi filologust«, a »Prodromus« valóban elég különleges észjárású szerzőjét, Kalmár Györgyöt kárpálta.

Beleszólt a dologba — láttuk — Révai is. Szabó Dávid levélben felelt neki. »Úgy rakosgatom az igéket — írta — valamint a folyó beszédben is rakni el merem. Csekély magyar az, aki a szóknak . . . imide, amoda s néha messzebbecskére is való fölöstásukhoz nem ért.« Bezzeg Erdélyben — ahonnt ő való — értenek hozzá, s ha Révai ott nevelkedett volna, nem keresne kákán csomót s nem szeleskednék holmi feddő levelekkel. Amire Révai bosszankodva azt felelte : ő tiszteli ugyan Szabót, csupán azt az egyet bánja benne, »hogy a vers köztözésének nehezebb törvénye miatt annyi szabadságot engedett magának . . . Most már szánakodom is rajta, hogy mint a torma ba esett féreg, ő ezt teljességgel hibának nem akarja esmérni«.

Kétségtelen : Baróti sokszor úgy imide-amoda rakta a szavakat, hogy annak semmiféle nyelvjárásban, sem a székelyben, melyre büszkén hivatkozik, sem másban nem találni nyomát. S az is kétségtelen, hogy túlságosan kemény ellenfelekre akadt : se vitatkozó készsége nem ért föl az irgalmatlan dialektikus Rajniséval, se tudományos készültsége Révaiéval: ügyetlen is volt e két izzó indulat-emberhez képest. Révai »feddése«, Rajnis »Kalauz«-a után mégis nekilátott elmélete újabb megtámogatásának. Ellenfelei megcáfolására egy vitairatot szerkesztett, ezzel a címmel : »Ki nyertes a hangméréséklésben?« Hamarosan, 1783-ra el is készült vele, nyomdásznak adta ; annál sokáig hevert s utóbb el is kallódott a kézirat, »felettte nagy galibájára« Szabónak, azért késett, ezért jelent meg csak 1787-ben.

Ennek a kis munkának, éppen úgy, mint az egész prozódiai harcnak, megvan a maga komoly nyelvészeti jelentősége ; amellet azonban e háborúskodás egyes rohamai, fegyvertényei, ütközetei a résztvevők jellemére is jól rávilágítanak. Sok harag, indulat, szenvedély lobogott ebben a tudományos pörlekedésben, mert végeredményben nem pusztán csak a szótagok hosszúságáról vagy rövidségéről, a hangok hosszú vagy rövid ejtéséről volt szó, hanem a magyarság szolgálatáról, fölrazásáról, megmentéséről, többi népekkel versenyképesé tételéről, a vitázók magyar önértetéről, jó magyarságáról, s a nyelvről, melynek ügye egy a nemzetével : romlása törzsünkön a végső fejszecsapás, ébredése jövönk legfőbb reménye. Ahogyan »Üdösb Ráday Gedeonhoz« írja Szabó Dávid 1788-ban :

... Ha jeles nyelvünk sérelmire nézünk,
Alkonyodást, vég alkonyodást láthatni fejünkön!
Népünknek megszünte ki van végezve! Nevünk is
Már temetőbe siet!

S mégis van remény, mégis hajnalodik :

Minden tájékon, mintegy jeladásra, sereggel
Összetett vállal, szívvel felkeltek az írók.

A tudományt magyar ajkra veszik, terjednek az ékes
 Elméknek szüleményi folyó s versbéli beszédben,
 Még soha nem volt illy buzogás: egy kincse s örökje
 Védelmét fel, al s közrend felfogta, megöszült
 S zöldellő korban lévőket vetekedve segítik.
 Nézd Orczyt s a két Telekit s a furcsa Gvadányit,
 Bartsait, Horvátot, Báróztit, Pétzelit, itten
 Molnárt, Mindszentit, Cziriéket, Kreskait, ottan
 Bessenyeit, Görögöt, Kultsárt, nézd arra Virágot,
 Révaival Nagyot és Rajnist, Dugonitssal Arankát,
 Versegit, erre Dömét szemléldsze kikelni s Takátsot
 És több másokat. Hát Molnár Borbála mi gyorsan
 Gyűjti s hevíti fejr seregét! Mely égve, minémű
 Hasznokkal fogták ügyünket mindezek! És ti,
 A magyar ifjuság példái, Batsányi, Kazinczy,
 Hol vagytok? jertek . . .

Tárt karral fogad mindenkit, aki tollat ragad és magyarul ír. Az ő szemében nem az a fontos, mekkora egy-egy mű esztétikai értéke. Számára az a lényeges, hogy eggyel többen írnak magyarul, eggyel többen védik, terjesztik, művelik a nyelvet. Mert magyarul írni: iskola a magyarságra, hazafias pedagógia. Egy állomáshelyét változtatató iskolaigazgatónak lelkére köti: új posztján, túl a Dunán is tüzelve

Az ifjakat hazánk nyelve szeretetére. Fő
 Gondoskodásod ez lesz. Nem tehetsz nagyobb
 Áldozatot ennél nemzetünk oltárára —

(Für Márton iskolaigazgató úrhoz, 1794); új főispánt iktatnak be, s ő nyomban így kiált hozzá:

Nyelvünket ajánlom!
 Ősinktől maradt legfőbb örökünket ha veszjtük,
 Elvesztünk. Ne kövesd azokat, kik sírnak, epednek
 A vendég ajakért —

(Szabolcs vármegye ünnepére, 1791); Döme Károly »verslevele« könyvekre fakasztja s boldogan értesül a pozsonyi teológusok nyelvünk iránti buzgóságáról:

Ó, hallottam, örömkönnny közt hallottam, hogyan s mint
 Buzganak, a nyelvért mint vetik össze maguk.
 Éljen ez a vetemény, nevedekjék, szülje gyümölcsit!
 Pest, mozdulj, látd, mint vágdat elődbe-Pozsony! —

(T. Döme Károly úrhoz, 1786); öreget-ifjat boldogan köszönt az írók seregében, hívják akár Szentjóni Szabó Lászlónak, akit »római dalra« buzdít:

Nékem igen tetszel, s jobban fogsz tetszeni, hogyha
 Néha görög módon pengeted húrjaidat —

(Sz. Jóni Szabó László úrhoz, 1786), akár Makó Pálnak, akinek elhunytakor »hazánk énekes bárdussai« nevében írja:

Édes honnodért sajnálni nem
 Tudván hanyatló napjaid, magad is magyar
 Pennára fogtad magadat — így végezted el —

(Főtiszt. Makó Pál apátúr halálára, 1793); s örvendezve látja — (Fels. II. Leopold királyunk halálára, 1792) — a »csuda változást«, azt az »egészen isteni tételt«, hogy

Bézárlott ajakink íme kinyiltanak :
Nyelvünk még azok is felveszik, akiket
Német, rác anya szült ; széltibe, mindenütt
Zeng már a magyar iskola.

Barótinak a tanárnak a költészet is pedagógia. A nevelésnek ezt a gondolatát ismétli újra meg újra kötetei előszavában. Az »Új mértékre vett versek«-ből a magyar ifjúság is hasznos meríthet, »ha édes hazája nyelvében, amint illendő dolog is volna, magát akarja gyakorolni«. A »Verskoszoru«-t 1786-ban mint »kisdéd ajándékot« a magyar ifjúságnak, saját költségén adja ki, mert hazája javáért minden áldozatra kész ; egyetlen célja vele, hogy az ősi nyelv érdemes szeretetére és kivált az új mértékű versszerzésben való gyakorlására gyullassa az ifjúságot. »Megjobbított költeményes munkái« harmadik könyvét egyenesen afféle példatárként ajánlja a magyar fiatalságnak : »Ha kedve vagyon valakinek az új magyar poézishoz, ezen egy kötetben is jó segédre talál, akár Vergilius rendi szerént hatós, akár alagyas, akár lantos nemű versekben akarja magát gyakorolni«. Vanier »Paraszti majorság«-át is főként ilyen hazafiúi buzgalomból fordítja le : nem azért,¹

Mintha vágyakodnám a borostyánágra,
Hanem hogy megrekedt nyelvünket terjessze
S annak védelmére a hazát gerjessze —

ahogyan »Nagyon tiszt. P. Horányi Elekhez« írja 1795-ben. Úgy érzi, s öntudattal hirdeti is, »szélvésztlő letiport nyelvünk boldogtalan ügyét« hordozza vállán, s jó és rossz sorsban egyaránt a magyar nyelv szolgálatára szenteli erejét; ebben a szolgálatban látja — mint »Hanulik urhoz« írja — minden érdemét s híre biztosítékát :

. . . Talán csak puszta reménnyel
Álmadazunk ; nem fogja szemünk soha látni talántán
Sorsunknak kivirágzását! De ha talpra felépül
Még örökünk, abban lesz egy vigásom, hogy éppen
Nem meddő fővenyet szántottam . . .

Így érez Révai, így érez Rajnis is, »Nem avégre koptattam irótollamat — írja ez utóbbi a »Kalausz« regulákhoz szóló előbeszédében — hogy egy bizonyos törvényt hirdetnék, amelyet követvén a magyar poéták füleinket gyönyörködtethessék. Sokkal magasabb célra arányzok. Szeretem édes hazámat s ugyanazért a magyar nyelvet is szeretem, jól tudván, mely, szorosan légyen összekapcsolva akármely hazának szerencséje a maga tulajdon nyelvével . . . Észbeveheted, édes hazám! mit akarnák, akik nyelvedet orrolják, üldözik, rontják, faggatják. Én ezt szívemre vevén e könyvecskét szerzettem, melyben a magyar beszédnek hangjait kinyilatkoztatom.«

Nyelvbéli tisztaság tehát annyi, mint szívbéli jó magyarság. S ha a nyelvnek ebben vagy abban a kérdésében az egyik ezt állítja, a másik pedig azt? Egyikük fogyatékos, vagy éppenséggel rossz magyar! Ha ebbe a légkörbe, ebbe az érzelmi háttérbe állítjuk bele a prozódiai harcot, érthetővé válik hevessege és szenvedélyessége. Az ellenfelek, miközben szótagokon vitatkoznak, minduntalan szíventalálják egymást. A vita hovatovább vérre megy ; a tusázók már-már nem is karddal, hanem öklelőfával rontanak egymásra. S mert Baróti a legnehézkesebb mozgású, végülis rajta verik el a legjobban a port, úgy, ahogyan Révai megjósolta :

Penna-csatát kezdesz? Vesztesz vele, tisztaság :
Félre-csapásiddal nem leszen ügyöd igaz.

Rajnis a »Kalausz«-ban éppen csak megvillantotta félelmes pengéjét. Baróti a »Ki nyertes«-ben már in medias res azzal kezdi, hogy mielőtt a »derék dandárt«, érvei seregét

kivezetné, előbb afféle »csatázó martalékot szed az ellenségén«, azaz megtépázza egy kicsit Rajnist. S nyomban el is találja annak legérzékenyebb pontját : magyar önérzetét. Érzékeny már csak azért is, mert hiszen Rajnis német származású ; s Baróti a maga törzsköös erdélyisége tudatában úgy lép a köszegi poéta lábára, hogy a legnagyobbat horkanjon tőle. Rajnis — mondja — azt állítja, a szótagmérésben nem mindig döntő a hangzás, a »szólás módja«, hanem figyelembe kell venni a régi írók tanúságát is. Dehát hogyan is vélekedhetnék más-ként? »Mivel, amint maga megvallja nem magyar helyeknek, hanem holt mestereknek, azaz jó magyar könyveknek köszöni magyarságát, nem csuda, hogy a szólás módjából legendőképben nem sajdította a mérséklést, melyet mások, több magyarosabb helyeken jártak, keltek, lakottak, társalkodottak úgy észrevehetnek, hogy evégre könyvekre se légyen szükségük.«

Vagyis : Rajnis nem vérbeli magyar, könyvekből tanult magyarul, hát ne beszéljen. Kemény csapás volt ; ennél többre aztán nem is igen telt Barótitól. Mert cáfolgatásai általában olyan iskolások, annyira formálisak, annyira nem a tényekre vonatkozóak, hogy ellenfelének nemigen adhattak komolyabb gondot. Itt van egy példa a sok közül : a szóvégi »n« hang kérdése a határozóragban. Hosszú-e, vagy rövid, szimplán ejtsük-e, vagy kettőzve? Rajnis rövidnek veszi, Baróti hosszúnak. Itt most tényekkel kellene bizonyítani : élőbeszéd-ből, népnyelvből, régi irodalomból vett példákkal. Baróti nem ezt teszi, hanem mint egy skolasztikus vagy hitvitában — bizonyára valóban a skolasztika iskolájában sajátítva el módszerét — Rajnis gondolatmenetét, érvelését igyekszik cáfolni ; nem azt bizonygatja, hogy az »n« nem rövid, hanem hosszú, hanem azt, hogy Rajnis rosszul, logikátlanul okoskodik. »Éllem állnak ezek össze — mondja Rajnis okfejtéséről — amint a belőlük kihozott ezen okoskodás megmutatja : nem a nyelvjárásból, sem a könyvekből nem tudhatni eléggéppen ezen vagy azon szótag mérséklését : hogy pedig valamely szótagnak mérséklése ez vagy amaz, a szólásból, a könyvekből kellene tanulni : tehát azokból kellene tanulni, amelyekből eléggéppen nincsen mód tanulni. Ezen igazán való következtetés igaztalanságát ki nem látja? ha azokból kell tanulnunk, amelyekből nehezen veszünk észre valamit s a dolgot eléggéppen ki nem nyilatkoztathatják : minemű eszköz által jutunk valaminek tökéletes értésére? ha pedig nem jutunk, vagy talán nem is juthatunk, miből állíthatjuk ez írást mocskosnak, emezt tisztának, ezen szótagot hosszúnak, amazt rövidnek lenni?«

Baróti szemlélatomást élvezettel forgatja iskolás fegyverét. Érezni szavaiban az elégedettséget afőlött, hogy íme leleplezi ellenfele érvelésében a contradictiót ; arra nem is gondol, hogy a ritmika és nyelvészet igazságai egyáltalán nem szillogizmusok formai helyességén múlnak. Rajnishoz, s kivált Révaihoz képest elméleti téren régimódi. Végül itt is a hazáját szerető, nyelvét ápoló pedagógus érvével oldja meg a problémát. Molnár Jánosnak hozzá intézett levelét idézi »a szövejtések szabad pórázra eresztése« érdekében. Ő maga is szívesen ad nagyobb szabadságot — mondja — s nem idegenkedik a tájszólástól sem, már csak azért sem, mert »kinek-kinek a maga honja kedves, és ami az által szórtalan gyermekségétől fogva vérbe oltatott, szépnek, jónak állítja«. Ezzel még nem borul föl a nyelv fáradságosan megálapított rendje. Ne legyünk túl szigorúak. »Édesgetnünk kell inkább, kivált borongó napjainkban, a szíveket mértékletes engedelemmel, hogysem vadítanunk felette szoros törvényekkel. A szabadosb út unalmat a versszerzésre nem okoz senkinek, vérszemet ad ellenben sokaknak. Fennmarad azonban kinek számára azon tanácsadás : hogy mindeneket egyenlő becsre ne emeljen, hanem váltig iparkodjék a legjobb és legszebb nyelvjárást zsinórmértékül venni.«

Ez után az engedékeny megállapítás után, amely semmit nem old meg s végeredményben a sajátmaga hirdette elvek érvényességét is visszavonja, Baróti ezzel a disztichonnal fejezi be könyvét :

Végy véget, szóbeli perünk : ő szóval ha tartand,
Lássá ; de nem fogom én mondani vissza szavam.

Meg kell adni, Révai is, de kiváltképpen Rajnis keményen szóval tartották. S még hagyján, ahogyan Révai. Ez utóbbit Baróti egy jegyzetben így aposztrofálta, amiért nem ismeri az élőbeszéd állítólagos szórendi szabadságait: »Az ilyeneken rágódó jámbor még a derék magyar helységekkel sem igen ismeretes és csak a tehénuton tud cammogni«. Révai pedig nem az az ember volt, aki szó nélkül tűrte az illetén leckéztetéseket. Vissza is vágott, annak kapcsán, hogy Baróti fönnakadt az ő egyik sajtóhibás mondatán. »Én éppen ezekben igen akartam volna — írta — hogy valamely tehénuton cammogó, izeveszett, savafogyott, nyelvrontó Baróti Bohó ott ne rágódjon valamin, ahol én nem vétettem. De vesszen oda az ilyen gyáva pörlő, ki mint Bodóné, mind mást beszél, mikor a bor árát kéri«. A szidalmak dandárja azonban Rajnis »Sisakos, pajzsos, kardos mentő írás«-ával zúdult Baróti fejére. Ennél ádázabb, kegyetlenebb, s ugyanakkor lendületesebb, szellemesebb és szarkasztikusabb pamfletja nemigen van a magyar irodalomnak. 1789-ben jelent meg, Rajnis »Magyar Virgilius«-a első kötetének, az ekloga-fordításoknak függelékeként. Baróti valóban »nem mondta vissza szavát«; Batsányi ellenben, akit Rajnis szintén megcsapdosott kissé a »Magyar Virgilius« műfordításról szóló toldalékában, védelmére kelt Barótinak. »A te ugynevezett egyenes ítéllettéled — olvassa Rajnis fejére — többnyire nem egyéb, hanem csak társunk ellen törekvő nehéz szivednek és dicsőségre kelletlenül felettébb vágyakodó elmédnek hirtelenkedve hozott gyümölcse«. Heveskedés és irigység vezeti tollát, amikor »bennünket csalfa barátoknak állítani nem átalottál, mivel mi a te vetekedő társaddal kezdtük pályafutásunkat avégre, hogy a mi nagy gyorsaságunk az ő lassúságához képest nagyobbak látsassék«.

Rajnis fölhördült, »a vad írődeákot méltó válaszával« akarta megszelídíteni s ádáz dühvel vetette magát az »Apulejus tükre« megírásába, azzal a föltett szándékkal, hogy eltiporja benne Batsányit. »A zsiros szájú Rajnis gázolója azoknak, akiket nem szeret« — mondta róla Kazinczy. Jól benne járt már a hadakozásban, amikor 1794-ben Batsányit, mint a Martinovic-forradalom részesét bebörtönözték. Rajnisban mégis volt annyi ízlés, hogy a rabot megkímélje dühétől. Az »Apulejus tükre« töredék maradt.

Hogy Rajnis még a fordítás mesterségének reguláit fejtegető »Toldalék«-ban is módját ejti Baróti ócsárlásának, azt a prozódiai harc régi keletű ellentétéin kívül némi friss féltékenységre is magyarázza. Bármennyire lenézte, bármilyen ízléstelennek tartotta ellenfelét: lemaradottnak érezhette magát mellette. Baróti, noha később kezdte nála a mértékes verselést, nemcsak megelőzte, hanem hírnévben és sikerben is túlszárnyalta őt. Neve ott díszlett az újonnan indult »Kassai Magyar Múzeum« élén. Vele szövetkezett Batsányi és Kazinczy. Odáig merészkedett, hogy Milont fordítja, nem az eredetét ugyan, mert angolul nem tud, hanem az eredetinek egy latin utánzatát, egy bizonyos Neumann »Lapsus protoparentum«-át. Rajnis szinte fogát csikorgatja dühében — mert féktelen vérmérsékletű ember —, ahogy a »gyengeinú Szabó« sikerét látja. »Szedjétek össze — acsarkodik — ama szerencsétlen íróknak verseiket, akik a jó fz templomából és az igaz ítélet várából kiszorulván a hihetőségnek korlátján kívül nyargaltak; ezeket bízzátok Szabóra; csak jó íróknak verseiket mentsétek meg keze alól.«

Baróti ekkor, 1789-ben már tizenhat éve Kassán tanárkodott. Elismert költő, tekintélyes munkássággal a háta mögött: két kötet verssel, az »Új mértékre vett«-ekkel meg a »Verskoszoru«-val, s most készül elhagyni a sajtót az igen szép kiállítás harmadik, »Költeményes munkáji«, a két vaskos, nagyformájú kötetre rúgó Vanier-fordítással, a »Paraszi majorság«-gal, mely korántsem olyan silány, amilyennek az epés Rajnis hirteli, meg a »Kisded szótár«-ral, »mely a ritkább magyar szókat az ABC rendi szerint emlékeztető versekben előadja«. Szótárával — 1784-ben jelent meg először — elsősorban nyelvművelő, nemesítő, nyelvészeti szándéka volt. »Mind a folyó, mind főképpen a kötött beszéd — írja az előbeszédében — édesdedben szokott füleinkbe hangzani, midőn a közrendű szólás alacsony ságából felemelkedvén, a válogatott szóktól ékességet, a ritkábbaktól kedves ujságot helyen

ként kölcsönöz». A szavak »a vers szorultsága« miatt nem is mindig pontos betűrendben, s más-más számban, személyben, időben következtek egymásután, ahogyan épp belefértek a hexameterbe; ami pedig senmiképpen sem fért bele, az toldalékban kap helyet, versbefoglalás nélkül. Voltaképpen se nem szótár ez — mert annak hasznavehetetlen — se nem igazi vers; Baróti azzal indokolja ötletét, hogy szavai így, versben könnyebben megragadnak az emlékezetben; valójában azonban — úgy érzi az olvasó — a maga gyönyörűségére, szép szavainak zengésétől, szeretett magyar nyelvétől mintegy megittasodva írja különös művét; mintha csak azt akarná megmutatni, minden értelmi tartalomtól függetlenül, minden mondattani függésből kiszakítva, pusztán csak ritmikusan egymásra következő szavai-
ban, mély magánhangzói harangzúgásban, alliterációi véletlen játékában is milyen szép s elragadó ez a nyelv. Íme:

Alkalom, ámolygás, al, aprósodom, árboç, alattság,
Aggastyán, alom, alkonyodás, aranyászok, aszályos:::

vagy:

Cséphadaró, csomozom, természet, tapinta, cirókát,
Test állása, csanak, cucolék, füröznì, tolyongok...

vagy:

Zárla, zajos, zúgódni, zömök, zsákmánylani, zubbony...:

E hexameteres »szótár« már csak költői műhelygyakorlatnak sem volt hiábavaló; amellett a magyar nyelv zeneiségének, zengzetességének, költői, hangulati-harigzati lehetőségeinek egészen Vörösmartyig — s még Vörösmartynál is — ható dokumentuma. (Később Szabó Dávid maga is belátta, hogy műve mint szótár ebben a formában nem használható; nyolc esztendő múlva, a második kiadásban visszatért a »prózához« és közönséges, prózai betűsorhoz, rendkívül értékes anyagot hordva egybe Pázmánytól Páriz-Pápaiig, Gyöngyösiig, Molnárig a régi és irodalmi, főként pedig a népi és tájnevekből.)

Ebben az időben hivatalnokoskodik Kassán Batsányi, Ossziánt fordítja, rímes verseket ír s meg-meglátogatja az öregedő, zsémbes hírbén álló professzort, Barótit. Kassa a székhelye Kazinczynak is, aki Török József főigazgató mellett az iskolafelügyelői tiszteletet tölti be. Hármuk szövetségéből születik meg a »Kassai Magyar Múzeum«. Baróti »Társaságkötés« (1788) című — s a folyóiratot is megnyitó — versében örökíti meg ezt az irodalmunk és szellemi életünk történetében oly jelentős eseményt.

Szürkültre hajolt az idő s Parnassus hegyére
Gyúladozó három magyar összekerile. Fejér szín
Út feketével az egyik haján, más ketteje már az
Ifjúság esztendeinek fogytán vala. Hármok
Testébenn egy szív lakozott, egy lélek. Eléjött
A tudomány s nyelv dolga megint. Hallgatta sokáig
Társainak pontos szavait, szemlélte borongó
Arcájuk színét az öregb —

s hozzájuk fordul; szövetséget kötnek, hogy a magyar nyelvet a külföldiekkel egy rangra emelik; e naptól »drága kincsük fényrehozásáért bajt állani le vannak kötelezve« s erre kezet s szívet adnak egymásnak; majd miután így »kítették a tárgyat«, lássanak munkához szaporán:

Kis időnek alatta

E szikrácska derék lángot fog vetni, szerencsés
Példánk mindenüvé, minden rendekre kiterjed.
S mint mikoronn harapót gyújtunk a száraz ávarbann,
Tűzbeborul egyszerre mezőnk s elenyészik aszatja:
Mingyárt s nagy buzgón író tollakra hevülnek

A tehetős elmék, kiveszik vesztére hagyódott
Parlagodásából, teljes bőségibe hozzák
Nyelvünket, s minden díszét vetekedve megadván,
A tudományoknak nyelvévé tészik idővel . . .

A lelkes, őszülő öreg — akit Rajnis a »Társaságkötés« örvén is igyekszik kifigurázni, szinte bohócnak föltüntetni — ötvenedik esztendejét tapossa ekkor, de többnek látszik ötvennél: elnyűtte a sok betegség, a magányos élet s a tanári munka. Meg a szűkös élet is; ahogy egyik verses levelében írja vastaghangú, őreges, magamagán dohogó humorával: »A poeta mind szegény szokott — Lenni: szava, papirossa van, de mása nincs« (Schwartzl Zsigmondnak, a komáromi királyi oskolák igazgatójának, 1802). Kazinczy, ki »visszatoló« külseje és »fás« természete miatt nem nagyon kedvelte, így festi le ezidőtájt — 1789 júniusában, a »Magyarországi utak«-ban — Barótit és kassai otthonát: »Termete magas, egyenes, száraz; hajai igen lágyak, ritkák és félig őszek; orra hosszas és vékony, szája élességet mutat, fogai ritkák és csintalanok, s ábrázatja csaknem szederjes verességű. Öltözete nem sokkal jobb, mint amilyennek Keresztelő Jánosét festi az evangélium. Szobája csintalan, rendetlen, s olajlámpája miatt, mely éjjel nappal az asztalán áll s rigója hűseledelétől bűdös; könyve, ruhája, papirosai el vannak szórva, s verseit kopertadarabocsákra oly apró betűkkel írja, hogy azokon mesterség elmenni. Ő ugyan nem dadog, de beszédjét folyónak csakugyan nem nevezhetném; igen halkkal mond mindent, amit száján kiereszt. Erkölcei tiszták, feddhetetlenek, azt első tekintete is mutatja; s szíve azt a buzgó hazafiságot, melyet az olvasó verseiben feltalál, valósággal érzi.« Tegyük hozzá még két vonást e képhez, szintén Kazinczytól: »Emberséggel fogadott ugyan, de úgy mégis, hogy vehettem észre, hogy háta gerince komplimentekre hajolni nem tanult«; és: »Literátori atyafisággal szoritotta meg kezemet« — s előttünk áll az egész ember: az agglegény, akit nem tart rendben senki s aki nem tudja, mert sosem tanulta rendben tartani magát; a tanár, aki a hosszú évek során egy sereg rigolyát, félszegséget és különbséget szedett föl; a magyar nyelv ügyéért lelkesedő s a latinokon nevelkedett, minden tollforgató magyart édes rokonának érző poeta; s Kazinczyval, az esztétával szemben már egy korábbi nemzedék képviselője, akire mindenképpen ráillenek Virág Benedek szavai: Jó ember, jó hazafi, (ha jezsuita jó hazafi lehet), de igen régi időkre való.«

Egy hivatalos minősítés pár esztendővel korábban így jellemzi: »Előadási módja kellemetlen, mindazonáltal alapos és buzgó. Érintkezési modora egyházas, de nem megnyerő. A kassai akadémia házi történetírója pedig ezt írta róla 1798-ban, amikor megvált állásától és nyugalmába vonult: »Székely nemzetiségű. Exjezsuita. Nagy magyar. Kiváló úgy a latin, mind a magyar poézisben. Sok magyarrá fordított munkájával méltán szerzett országos hírnevet. Szigorúság és igazságosság jellemezte.«¹

Merev, szögletes, szálkás, kissé rideg, magánakélt és nehezen melegedő ember; kifelé csupa tüske, s minduntalan beleakad velük a világba. Talán valami féltékenységből fakadó, éppen e féltékenységet leplező szigorúság is volt benne, bizonyos tartózkodás, mint Kazinczy kissé neheztelve írja, »tartalék« az emberek iránt. Az a fajta ember volt, aki sosem elégedett a világ folyásával s mindig csak romlást és züllést lát; születtett »laudator temporis acti«. Amit maga körül lát: »Oda van az erkölcs! oda van a tudomány! Hazánk — Reménye mind kifonnyadt!« — s a gonoszság még az iskolákban is eláradt:

Fajtalan tűz, jámborok
Csufoltatása, fülverő káromkodás,
Parázna szitok, ugyszóval undokság s merő
Istentelenség hallatik! Szemléltetik! —

¹ Szabó Adorján: Baróti Szabó Dávid kassai tanársága. A gödöllői gimnázium Évkönyve, 1941/42. 213 és 226. o.

dörgi 1794-ben kéziratban maradt versében »A megromlott erkölcsökről.«² A konzervatív pedagógus sehogyan sem tud beletörődni II. József intézkedéseibe, melyek lehetővé teszik, hogy az ifjúság bálokon, nyilvános helyeken, színházban megjelenjék. Úgy tűnik neki, kifordult tővéből a világ, »sokan Szodomát veszik — Tárgyul maguknak fajtalanságuk dühös — Véghezvitelében«. Egy apa — sóhivatali ellenőr Kassán, nevét is tudjuk : Mixich Eleknek hívták — egy alkalommal kocsmában vacsorázik diák-fiával. Másnap órán a méltatlankodó professzor kijelenti : »Nem emberséges emberek, hanem csak korhelek szoktak ennyi és innya a kocsmába járni« — amiért az apa föl is jelentette fölöttes hatóságánál és elégtételt is követelt a sértésért.³ Kocsmá, kávéház, teátrum Baróti naív szemében mind az ördög mocsara. Ráadásul ott a pompaüzés, mikor a pénz »kártyára, cifrára, bálra, hiábavaló lóra, cselédre megy el«, s a munkás, ha bérét követeli a fényeskedő úron, »szajha, goromba nevet vesz fizetése helyett« ; ott az idegen divatot majmoló úrfiak, akik grádicosan tornyozva, lisztporosan, kenettel szagosítva hordják hajukat és — romlás romlása — még nadrágszűjat sem viselnek ; ott a kisasszonyok, kik a házi munkához mit sem értenek, tízig hevernek s ahogy fölcusodnak, nyomban a kávéjukat reklamálják ; ha a kávé megitta, kikél végre a kisasszony az ágyból, »kendőzik, előtte

A sok bóbíta, gyöngy, pántlika, csipke, kenet.
Tükköriben csaknem délig mustrálja személyét,
Míg lepkéje s csigás fürt haja rendbe nem áll.
A templomba vasárnapokonn elballag ugyancsak,
És ha mi póstamisén ott lehet, üntig elég.
Utcát látni kijő ; gyűlnek nőszői, középre
Fogják, s mint bénát, fel meg alá vezetik.

A kornak kötetekre rugó szatirikus és ostorozó irodalma van az idegen divat, idegen nyelvek, idegen módi és külföldieskedés ellen. Szabó Dávid szatírái a jobbak közül valók.

1794-ben újra Ürményi vette át »az iskoláknak fő kormányzását«, és Szabó Dávid örven-dezve fogadta ezt a hírt : újra csönd, rend és fegyelem lesz.

A nagy szabadság, bálók és komédiák,
Kávésok háza, döglelő csapszékeken
Való henyelés, kártya, gaz dohányzás,
Éjszakai kószalások és több ilyenek
Meg lesznek és örökre tiltva nékiek,
Meg lesznek, és nagy büntetés alatt. Ha ki
Jobbulni nem akar, mint fenés, mint rothadott
Tag, úgy fog ezután járni : metsző késre jut.

Az oktatók is, mind tanulmányokra, mind
Erkölcseikre nézve, tőle majd szoros
Kérdőre vétetődnek. Ah, farkasok
Némelyek ő közülök : a bárányokat
Sokan megölték! Most, nevét Ürményinek
Hallván, ijedve néznek egymásnak komor
Szemébe s szőrök megcserélnék álnokul,
Ha lehetne. Késő : csak nevetséget szerez
E kényszerített változás a gyermekek
Előtt is. Elmerültök, ó lebegő tökök!

E soraiból is látni : Szabó Dávid, noha Batsányi barátja volt — s a kettejük gyöngéd kapcsolata Baróti haláláig változatlanul főnnállott — a fölvilágosodással teljesen idegenül állt szemben, s a más, régibb világból való, régibb nemzedékhez tartozó ember gyanakvásával, a konzervatív pedagógus idegenkedésével elutasította, anélkül, hogy eszméit komolyabban

² Kiadta őket *Horváth Balázs* : Baróti Szabó Dávid, 1888 című életrajza függelékében.

³ Az esetről *Szabó Adorján*, i. h. 217. o.

ismerte volna. Állásfoglalása sokszor nem is egyéb, mint a hagyományokhoz, bevett mód-
szerekhez és szokásokhoz ragaszkodó, változásoktól viszolygó s a maga fölfogásában már meg-
csontosodott öreg tanárnak és nevelőnek a tiltakozása minden ellen, ami az iskola kialakult
rendjét és főnnálló fegyelmét megbolygathatná. Aufklárizmus, illuminizmus, jakobinizmus
kérdését, mint idézett verse is mutatja (Referendárius Ürményi Józsefhez, 1794), általában egy
tanári szoba keretei közt és légkörében látta, ennél nagyobb távlatban nem. Mindenesül híve
— és munkása — volt a nyelvi reformnak; a társadalmi reform gondolatáig nem jutott el.

A szabadgondolkodás bírálataiban minden további nélkül átveszi a fölvilágosodás konzervatív ellenzékének vádjait, s azok közül is elsősorban az erkölcsi jellegűeket, — elzülkenek az erkölcsök, mert kivész a vallásosság és támadják a vallás alapjait: nagyjában ebben a köz-
keletű racionalista-ellenes gondolatban foglalható össze Baróti álláspontja és »kritikája«; ezt hangoztatja több-kevesebb vaskossággal, a tanár méltatlankodásával és a pap fölháboro-
dásával — anélkül azonban, hogy fölvilágosodás és konzervatívizmus akkor folyó, bonyolult,
sokágú és sokrétű harcába közvetlenebbül belekapcsolódnék: antiaufklárista verseinek
nagyobbik része, s éppen a gorombább hangúak, kéziratban maradt, holott a Megjobbított
Költeményes Munkákba (1802) már fölvehette volna legalábbis azokat, melyeket sikerülteb-
beknek tartott.

1794-ben így panaszkodott »A megromlott erkölcsökről«:

Oda van az erkölcs! oda van a tudomány! Hazánk
Reménye mind kifonnyadott! virágjait
Egy dér (ki vélte volna) csaknem mindenütt
Lefőzte! Még az oskolákban is! Mire
Ment a gonoszság! Fajtalan tűz, jámborok
Csufoltatása, fülverő káromkodás,
Parázna szitok, egyszóval undokság s merő
Istentelenség hallatik! Szemléltetik!
Mennyben örök bér nincsen, a pokol mese,
A lélek elmul, azt csacsogják a tejes
Száju deákocskák is, és, ó fájdalom!
Nyilván csacsogják. Nincs fenyték s félelem:
Csak színre vannak a gonoszt tilalmazó
Törvények, a bűn büntetés nélkül marad . . .

A panasz végül is az új, humánusabb nevelési elvek, a jozefinista pedagógia rendelkezések
miatt méltatlankodó maradi öreg tanár zsörtölődésévé válik.

1795-ben »Gyerkényi Pyber Benedek úrhoz« írt versében már általánosabban kel ki a
jakobinizmus ellen; ez talán legerősebb hangú ilyenmű verse, s ez sem más, mint a népszerű
vádak sablonos ismétlése, kétsarkú tizenkettesekben — mert az öregedő Baróti (főként e kéz-
iratban maradt verseiben) szívesen használja ezt a magyar formát, melyről korábban hallani
sem akart. Akadnak — írja — »néhány óriások, ördögi bordában összeszőtt pajtások«,

Kik a jakobinus maszlagot lenyelvén,
Az elrészegítő ujsággal megtelvén,
A képzelt szabadság ámitó színével,
Az egyenlőségnek tündéres örvével
El akarják nyomni szentséges hitedet
S többől kiforgatni minden törvényedet:
Ki akarják tudni Istent az egeből
És a királyokat országlo székéből:
Nevetik a poklot, a jók bolondságát,
Az ember lelkének halhatatlanságát;
Minden feslettségben torkig leledzenek
S példáikkal ezer lelkeket vesztenek —

azaz »a maguk véltebben illuminátusok« s »a franciák éhes zsoldosai«.

Baróti naív szemléletében aztán összekeveredik hazafiság, fölvilágosodás-ellenesség, francia-ellenesség, forradalmi és napoleoni Franciaország, mint egy 1809-ből való, Pyberекhez írt névpáni verséből látni :

... Végső veszély
Ül mi nyakunkra! Mennykövez mindenfelé
S pusztít az a nép, melynek oly mohón kapánk
Megrészegető maszlagin s melyet rabi
Módonn imádtunk, és lenyeltük mételyit ...

Honnét ismeri egyáltalán Baróti a fölvilágosodást s honnét veszi ellene érveit? Ismeri, mint láttuk, kassai tanárkodása tapasztalataiból, eltúlozva s az új eszmékkel indokolva az ifjúság állítólagos elzüllesztését ; ismeri mint köznapi szóbeszéd tárgyát, mint aktuális témát tanártársai közt s környezetében ; ismeri nyári vakációiból, úgy, ahogyan a konzervatív magyar nemesség számára probléma volt, azaz úgy, ahogyan Virten Pyberék s körükben megforduló vendégek beszéltek róla ; ismeri mint exjezsuita, mint pap, akinek vallási téren soha sem kételyei, sem nehézségei nem voltak — (nem úgy, mint Anyosnak, Révainak, Daykának vagy Verseghynek például) : ismeri tehát úgy, ahogyan »a levegőben volt«, másodkézből, hallomásból, vagy a fölvilágosodásellenes irodalom többnyire egyoldalú, fogyatékos, már polémikus célból kiélezett vagy összefüggéseiből kitépelt idézeteiből — s ennél jobban, mélyebben, alaposabban nem. Ezen a téren is megfigyelhető az egyéniségét általában jellemző naivság.

1792-ben megjelent Pesten A. jegy alatt egy mű »A könyvek szabados olvasásáról«, Alexovits Balázs expálosnak, a belvárosi templom hitszónokának, a fölvilágosodás-ellenes front egyik legelszántabb képviselőjének műve, — lényegében külföldi, főként német antiaufklárista, racionalista-ellenes írások kompilációja. Barótit tartalma mellett külön leljkesíti a könyv jó magyarsága — Alexovits ügyes stilszta és, mint szónoklatai is tanúsítják, szépen ír és beszél magyarul — versben üdvözli a szerzőt, lapjairól »a nagy Pázmányt hallja szólni«, »tiszta magyarságú, tüzes, elmés, szívre beszélő« könyvét örömmel olvassa :

Ó Russo, Baylé, Voltér ivadéki, vegyéték ...

Lássátok, mik voltak azok, mi veszélyre vezettek,
Töletek ellopván végtire minden hitet.
Vakságtok (melynek ti fényesség nevet adtok)
E gyöngy munka verőfényire majd eloszol.

Alexovits pedig erősen támadja, bár név szerint nem említi, volt rendtársát, a Millot fordító Verseghyt, akit viszont Baróti — versei tanúsítják — tisztelt-becsült. Nyilván nem tudta, ki ellen szól a könyv ; fölvilágosodás és konzervatívizmus küzdelmének szellemi frontján, hadállásai és hadmozdulatai között épp olyan tájékozatlan volt, mint — más téren — a gyakorlati életben is. Amilyen forradalmi kezdeménye nyelvünk és verselésünk szempontjából, épp annyira korától elmaradt ember ő maga a tizennyolcadik század végén — elmaradt, régimódi még a vele nagyjában egyfajta nevelést kapott pap-írók közt is : egy franciákon csiszolódo Verseghyhez, egy német tudományban jártas Révaihoz, egy világirodalmi tájékozottságú, kényes ízlésű, Kazinczyval meleg barátságot tartó Daykához képest például ; — s ezt érezték benne, látták rajta kortársai is, mint Kazinczy vagy Virág nyilatkozata is mutatja.

Semmiképpen nem volt az a természet, és semmiképpen sem rendelkezett olyan műveltséggel (latinon kívül más nyelvet nem is tudott), hogy a század utolsó másfél évtizedének haladó mozgalmában a »társaságkötésen«, a még régebbi nyelvi-verselési programon túlmenően is részt vehetett volna. Sokat betegeskedett is ; láb fájt, szem baj gyötörte 1798 januárjában végre nyugalomba ment s véglegesen odaköltözött a Pyberекhez Virte, ahol eddig vakációit töltötte, s ahonnét mindig fájo szívvel távozott, mikor »a mulatságra szabott vidám két hónap enyészett«. Elkedvetlenül vette tudomásul — még mint komáromi tanár — hogy

lejárt az ideje és »kell nékem is immár — A szekerem rúdját fordítani s harmadik ízben — Békullogni fügét bástyáról durva töröknek — Hányó szűz várába«, azaz Komáromba. Ott aztán — írja a »Virttől bucsuzás« végleges változatában, a »Megjobbított költeményes munkák«-ban —

mintegy rabot, összeszorítand
A kettős Duna karjaival: benn kelletik ülnöm,
Oskolaport nyelnem, szemeim lankasztanom, és jaj
Ami nagyobb, feslett erkölceit hallanom egynek
S másnak is, és némely faragatlan, otromba deáknak
Csunya parasztságán elnyögnöm mérgeimet . . .

Késervesen húzta-vonta az iskola igáját, s örült, hogy végre letehetette. A ridegsége mögött csupaszi, szeretetre szomjazó ember boldogan vert gyökeret a nyájas családban. Az »Új mértékre vett versek«-ben hosszú »alagyt« szentel »A virti multság helyének«, még első korszakának ígéket tővel-heggyel összehányó modorában, s benne naivan, prózaian, de megindítóan vallja meg azt a hálát, amit a magafajta sehová sem tartozó agglegény táplál azok iránt, akik jók hozzá, gondoskodnak róla, befogadják a családjukba s végre rendes ételt és tisztességes ágyat adnak neki, »jól tartják«. A nyűgétől megszabadult öreg tanár most maga is diák lesz, visszafiatalodik, s nincs az a multság, amire kapható ne volna, s amit aztán meg ne verselne: madarászat, kalandos kirándulás a bátorkeszi szőlőkbe, vagy nyájas társalkodás a múzsával. S hány születésnapot, névnapot s egyéb évfordulót s családi eseményt kell megünnepelni egy ilyen vidéki udvarházban! Alkalmi köszöntői mint versek többnyire jelentéktelenek; Kazinczy meg is róttá miattuk: »A szegény kassai Szabó Dávid verseit — írta — szenvedhetetlenné teszi az átkozott sok Ujlaki Béla és Piber uram, preceptor uram névnapki köszöntők«. Virti vonatkozású versei közt az 1789 márciusában elhunyt öreg Pyber Ferenc halálára írt elégia, mely Virág Benedeket is meghatotta, meg »A lanthoz« című óda, melyben — Barótinál szokatlanul ható magas költői öntudattal — a maga örök hírével megörökíti múzsája otthonát is. Mielőtt Hóra »húrjaid gyilkos kezivel parasztul összemetéli« — szól lantjához —

Végre gyöngy Virtnek kiterült határin
Hangzatid öntsd ki.
Itt születél volt, nevelésed itt volt,
Itt emelkedél azon hírre, melyet
A gyalázó nyelv soha már egészen
Meg nem emészthet. . .

Ennek a magas ódának s elégiának a hangját Szabó Dávid csak később sajátította el. Kezdetben írt válogatás nélkül arról, ami éppen eszébe jutott, vagy amit az alkalom kínált, prózai sorok özönében úsztatva klasszikus reminiscenciáit s a későlatin költészetből átvett fordulatokat és sablonokat. Nagyjában áll is rá Kazinczy itélete a »Pályám emlékezete« egyik jegyzetében: »Láttam én, hogy Baróti nem az az ember, akin sok teremtő lélek és a *ponere rectum* tudása nagy mértékben jutott; láttam, hogy izlése kevés van; de azt is láttam, hogy gyönyörű helyei vannak; s megnyílt jövődőlő lelkem előtt, hogy amit ez a kezdő maga nem ada, szerencsésebb követői bizonyosan adni fogják, hogy a nemzet előtt oly pálya terült el, melyen érdemlett kevélységgel fogunk minden más nemzetek sorában megjelenni.«

Számunkra »e gyönyörű helyek« alighanem mások, mint amelyeket Kazinczy jelölt volna meg. Mi, mai olvasók éppen azokon a helyeken lélekezünk föl s érzünk valami jólesően friss fuvalmat, ahol Baróti egyszerre kiesik költői szerepéből s mintegy elszólja magát; ahol a sablonon átút a természet; ahol Rajnis — és bizonyára Kazinczy is — póriasságot, izlés-hiányt gyánítva mosolygott. Íme egy példa:

Batthyány József Esztergomba utazik a primási szék elfoglalására. Baróti, komáromi tanárként, szabályszerűen megírja a maga ünnepi pásztorkölteményét, melyben Damétas és Tirzis »megsajdítván pásztoruk Rév-Komáromba érkezését, örömmre kezdenek gerjedni, de

hirtelen való elmenetelén megszorodnak«. Versengve sorolják föl a nagy Dafnis érdemeit ; s panaszkodnak : azt hitték, egy ideig majd köztük időzik, s lám máris elhagyja őket ? »Szájukon által csak mézesmadzagot húzott« — mondja az egyik pásztor. Ez ugyan sem az emelkedett helyzethez, sem Dafnis méltóságához, sem ehhez a korban oly divatos ál-ekloga-műfajhoz nem illik ; de csalhatatlanul ráismerni benne Baróti ízes, kicsit érdes hangjára, arra, aki Holló Marcival élcelődik, vagy arra, akinek idézett kassai portréját a »Magyarországi utak«-ban Kazinczy rajzolta meg. Az egyéniség erősebb a sablonnál, s legalább egy-egy sorban szerencsésen kiütöközik.

Vagy ott »A komáromi földindulásról« szóló nagy költeménye. Vergiliusi reminiszenciákkal, nagy mitológiai gépezettel, igényesebb epikus szándékkal készült mű, az úgynevezett »jezsuita-barokk« neolatin epika receptje szerint ; de a műfaj és a mű latin mintára szabott »fentebb« stílusán át-áttör az egyéni hang, a Barótira annyira jellemző vaskos, ízes jovialitás, valóságsgazú, tenyeres-talpas humor. Cinthia-Diána, a görög-római holdistennő, s itt egyben a félholdas török pártfogója, váltig bosszankodik rajta, hogy Komárom nemcsak győzhetetlen, hanem ráadásul »kőből egy lánykaszemélyt a fokra kimetszett, — Melly folyvást mutatna fűgét a durva töröknek«. Az istennő egy ideig magasztosan, istennőhöz illően méltatlankodik sérelmén, aztán egyszerre megfeledkezik rangjáról s így kiált föl :

Én lemenő testvérem után valahányszor az égen
Megjelenek s kocsimonn ülven a földre lenézek :
Lássam ezen faragott gaz szajhát fittyeket hányni
Orrom alá?

Cinthia aztán, hogy bosszút álljon, kibérli Eolustól a szeleket, s azok elindulnak Vulkán barlangja felé. A nyers mozgalmasság festéséhez különös tehetsége van Barótinak ; itt remekelhet. A szelek rátalálnak a barlangra : »Ihol van — A kalapáló hely, nyomakodjunk össze s rohanjunk — A szennyes vinnyébe« — kiáltja a vezér, s mind ott tolonganak, kivéve Zefirt, aki elmaradt, mert a nagy sötétben »egy kőszálhoz ütötte fejét s szédülve lehibbant«. A kohóba azonban sehogyan sem tudnak bejutni. Boreas fogadkozik : »Ha magam ki nem olvasom, úgymond, — E lukból Vulkánt, itt a nyakam!« — azzal letör egy sziklát s alázudítja. Lent nagy riadalom támad a »vasmivesek« közt, a Baróti engedhet ösztönös karikírozó realizmusának :

Félreszökik kiki rémülven e durva dologra,
És mikor így ejtik szózattyokat : Ilyen, amolyan!
Ezt ki meré cselekedni? — leront a kohóba legottan
Más darab is ;

míg aztán a zürzavar és komikum tetején megjelenik maga Vulkán :

kifelé billeg ; már jobbra, cibertes
Lába miatt, már réce gyanánt bal részre hajolván:

Boreas megrémül, azt se tudja, »fusson-e, vagy rekkentse magát«, a ciklopsz-sereg pedig — nyilván ahogy komáromi kovácsműhelyek tájékán a legényeket megfigyelte, (mert igen jószemű megfigyelője a valóságnak) — »kurjongat« hozzá. Akár Gyöngyösit követi, akár Vergiliust, óhatatlanul belevisz a jelenetbe, rajzba valami vaskosságot, realista humort, komikumot, groteszket.

Vagy vegyük szemügyre Helikontól elég messze esett, pirospozsgás »magyar Márs«-át, amint éppen komáromi bástyáit vizsgálgatja :

Barna-piross ábrázatbann, oly két szeme, mint két
Rettenetes villám, csillámló nagy sisak űrzi
A fejít, a derekát páncél, sarkára lehorgad
Kardja baloldaltól . . .

S szemlélvén maga várának veszedelmeit és már
Csaknem elomlását, nagy bosszankodva felindul :
S mi dolog ez? ki mer itt, úgymond, ily durva-parasztul
Patvarkodni?

Az ilyesféle ízességek, zamatosságok nem ritkák nála. A hatosok özönében egyszerre csak fölüti fejét egy-egy vérbő sor, kifejezés, esetleg csak jelző, s nyomban friss levegőt teremt; meglepő szemléletességgel szinte elének ugratja a dolgot. A magyar huszárokhoz intézett versében már-már elmerülünk az allegorizálás közkeletű sablonjában, mikor egy jelző egyszerre helyrebillenti az egyensúlyt : »Minő bátorság ült ki *bajuszos* — Képeteken«. A komáromi áradásról írt verse tele ilyen szemléletes képekkel, s a képeknek majdhogynem breugheli zsúfoltságával és groteskségével. »Egy nagy farkas amott sűrű fán üldögél, ordít« — írja, s ezt bizonyára éppen úgy látta, mint ahogyan velünk is láttatni tudja. Ugyanennek a versnek az »Új mértékre vett versek«-ben olvasható első — s itt-ott erőteljesebb, de terjengősebb — változatában bukkan elének ez a három kitűnő sor :

Melly minap ősz gyapját bővenn a földre teríté,
Eszterhát hegyezett jégcsappal s szürke szakállal
A ligetet lombozta, komor Tél tézsi haragját.

Ez a Vörösmartyhoz méltó másfél sor pedig »A magyar huszárokhoz« írt versből való : omlik az ellenség,

valamint a dús rét kincse, midőn a
Görbe kaszák remegő szárát harsogva metélik.

Humora később sem keseredett meg. Inkább elmélyült, afféle szelíd, öreguras magamegosolygás lett, a saját ügyetlenségének, esetlenségének, tehetetlenkedő vénségének elíronizálásává. Főként Virten, amikor már nem kell félnie a világ gúnyától, megírja s megírva megmosolyogja magát, ahogy madarászás közben összekarmolják az ágak, vagy ahogy a bátorkeszi szőlőkől hazabotorkálva számtalan viszontagságon és ijedelmeken esik át ; s egyik-másik versében a költői humornak egy magasbb foka : a humoros költői önszemlélet is megjelenik, mint Gvadányihoz írt egyik versének ebben az őszi képében :

Az éjszakákkal összefűzik a ködök
A nappalokat, alusznak a volt énekes
Apró madárcák, csak a farkasok komor
Szózatjuk hallik. Benn rekedt, náthás, köhög,
Kedvetlen a poéta s mécsé bágyadott
Világa mellett rágja körmit s tördeli
A versnek írására nem lágyulható
Tollat . . .

S ebben már van valami egészen modern lírai érzés és meghatottság is, morgolódo mosoly mögé rejtve az az öreges búcsúzás-hangulat — 1794-ben — amiért egyik legszebb versének, a négy évvel későbbi »Soros jámbus«-nak első strófája oly sokáig megmarad bennünk :

Örökre tedd le sipodat,
Öreg Szabó, menj haza :
Akaszd fogasra lantodat,
Elunta már a haza . . .

Ezekben a kilencvenes években, virti magányában, az öregkor küszöbén éri el Baróti költői fejlődésének tetőpontját. Lassanként fölfedezte, mi is igazában a költészet, mi is az ihlet ; s hogy a verset valóban verssé nemcsak a verses forma teszi, hanem a tárgy is ; és nem minden

tárgy illik költeménybe. Legszebb verseit — már igazán lírai költeményeket — írja ekkor, a táj, a természet s az alkonyodó élet ihletében. 1790-ből való a közismert, nagyerejű óda »Egy ledőlít diófához«, nyelvnek, versmondatnak, formának a legjobb Virág Benedekkei fölérdő, Berzsenyihez méltó kezelésével :

Sorvadó kebled csecsemős gyümölcsit
Hasztalan szülvén, elereszti : hullnak
Ők, s nem is tudván rövid életükről,
Rendre kihalnak.

Anyi szélvészen diadalt-nyerett fa!
Nemtelen porban hever a nemes disz?
Ezt leendőnek lehetett-e vajjon
Vélni felőled? —

1791-ből a már ihlet-magatartásában, költői helyzetében szinte romantikus »A holdhoz«, melyben már Ányossal s Daykával rokon hang csendül — (s Ányost bizonyára ismerte Batsányi közvetítésével is, hiszen az nagyon kedvelte Ányos költészetét s már 1788 óta szorgalmazta verseinek kiadását, éppen a közös Kassai Magyar Múzeumban is) —

Sorsomat
Látom-e tebenned, ah, közelget nékem is
Elköltözésem! . . . Nyugtomat
Ismét merő baj, gond, teher cseréli fel.
Óh hold, felépiülsz újra te ;
Én mit reményljek? Ősszel ilyenkor talán
Sirhalmomon fogsz fényleni —

1794-ből »Az őszről«, 1797-ből »A tavaszhoz«, 1798-ból a már említett »Soros jambus«.

Régi verseit is egyre javitgatta, csiszolgatta, néha rontotta is, miközben korai merészégeiken enyhített ; Arany János a korai bátor Szabó Dávidot jobban szerette e későbbi óvatosnál ; az esetek többségében azonban, ha egy-egy erős, zamatos fordulat, merész szókötés áldozatául is esett, mégsem ártott a simítás és főként az alapos rövidítés. Ez utóbbiak egy része a korai versek egyik-másik túl gyalogjáróan prózai, fraternizáló modorú, kedélyeskedő — amolyan Holló-Marci-féle — részletét érintette, és világot vet Baróti izlésbeli fejlődésére is. A »Költeményes munkák« előszavában írta : »Idővel érik a gyümölcs. Az új találmányok egyszerre nem hágnak fő pontra. Sok próbatételek s tapasztalások után szokott talpra épülni mindenféle mesterség«. Amihez korábban nem volt érkezése : most szorosabb vizsgálásra fogta verseit, egyengette, pallérozgatta őket ; ha eleinte »térebb mezőkre ereszkedett, most szűkebb korlátra fogta magát«. Mint írja, »szemesen rostálgatta újra futólag készült verseit«, egészen 1802-ig, a »Megjobbított költeményes munkák«-ig. Vissza-visszapillant pályájára ; szégyenkezik, amiért oly messze maradt a rómaiaktól, s fölhozza mentségeit : »Későbbben fogtam az ilyen — Munkához, mikoronn hajamat szűrkiteni kezdték — A gondok s a számos idők« ; s utmutató példák sem álltak előtte : »Vak történetre, magamtól indultam«. Gyűjtőgeti »nyelvünk ritka virágait« s gyűjteményét kiadja »Magyarság viráigi« címmel (1803) ; s küszködik romló szemével, úgy pótolva ki gyarló látását, hogy »mit irjak le nappal, setétben gondolom«. És közben dolgozik keményen végső nagy művén, melyre Döme Károly és Pyber Benedek biztatja, s melyet Bécsből Batsányi figyel szerető szemmel : a magyar Aeneisen. »Gyáva fejét egy nagy, széles tengerre vetette« s most aztán, mint írja,

kinlódik az éles
Kősziklák, gyakor örvények s tornyozva tolongó
Hullámok közt s a sós víz torkába szívárog ;

de ha egyszer ebből a bajból kilábal,

magyarul fog szólani Turnus
Énéáshoz, akárhogy fog : ti fogtok adózni
Minden gáncsaikért. Remeket nem szoktanak adni
Egy-két esztendők : Énéis római nyelven
Mennyi ideig készült! Fel nem fuhatni, nem hólyag! —

teszi hozzá hamisítatlan barótiás fordulattal (Pyber Benedekhez nevenapján, 1805). Batsányi, aki fordítását átnézte s javítgatta, ügyelt is rá, hogy munkáját föl ne fújja. A magyar Aeneis első öt éneke 1810-ben jelent meg Bécsben, a további hét az eklogákkal, (»nagy Virgil pásztori sipját fuva magyarul«), három évvel később. Vörösmarty szerette és tanult belőle. S nem tanulhatott-e valóban, nem dobbant-e meg a szíve, nem támadt-e föl benne a saját hangjának, a »Zalán« hangjának sejtelve, amikor Baróti egy-egy sikerült részletét olvasta, az Aeneas hajóit szétszóró viharnak ezt a leírását például :

Egy gyász-színbe borult s haragos zivatarral ögyített
Felhő hirtelen elkezdett terjedni felettem ;
A viznek színét borzasztva borítja sötétség.
Felforr a szélről dagadott mély tenger ; hegyekre
Nőnek az egymással vívó habok ; erre meg arra,
Fel meg alá, széjjelveretődünk. A nap homállyal
Bévonatott és a vizes éj az egeknek elállta
Fényét ; villámlik, csattog s a mennykövek hullnak : : :

Ha még hat esztendőt él, megéri a »Zalán«-t s vele merész kísérletének legfényesebb igazolását. Költői nyelvünk föl szabadításában rendkívüli munkát végzett ; s Vörösmarty az ő kezdeménye és műve nélkül nem lett volna az, ami. 1819-ben halt meg, szeretett Pyberei közt, Vírten, nyolcvan esztendő s korában.

Tizenkét évvel azután Pannonhalmára utaztában Kazinczy Almás táján tisztelettel pillant föl a dunai hajóról Vírte s a keresztre, melynek tövében »a honhoz hű« Baróti fekszik. »Nyugodjál békével, áldott öreg! kiáltám, s valaki itt elmegyen s tudja, mit tevé! te és mikor már, kiáltsa rád : áve! Hűséged tiszteletessé teendi nevedet, mikor tisztultabb érzésünk írásodat már kedvelhetni nem fogja is.«

Pedig ha műveit forgatjuk, látjuk : kevésbé avult el, mint Kazinczy gondolta. Az »Egy ledől a diófához« méltán ott szerepel minden jobb antológiában ; de rajta kívül az említettek, a »Pyber Ferenc halálára«, »A lanthoz« (a két egyforma című közül inkább a Hányszor fogadtam« kezdetű), egyik-másik virti verse s egy-két szatírája, meg a komáromi földindulásról és árvízről írt hosszabb művek egy-egy részlete, s a márcsak irodalomtörténeti jelentőségénél fogva is becses »Társaságkötés« megérdemelnék, hogy nem csak tudós és kegyetes, hanem gyönyörködő olvasóik is akadjanak.